

PHD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KARNITSCHER TÜNDE BEATRIX

JOHANN THEODOR VON TSCHESCH (1595-1649) ÉLETE ÉS MŰVEI NYOMÁBAN

ADALÉKOK A SPIRITUALISTA IRODALOM VIZSGÁLATÁHOZ

A DUNAI MONARCHIA ORSZÁGAIBAN

SZEGED / MÜNCHEN

2012

I.

A disszertáció középpontjában a spiritualista író, költő, gondolkodó, Johann Theodor von Tschesch (1595-1649) élete és munkássága áll. A szerző téma iránti érdeklődését Tscheschnek a weimari *Herzogin Anna Amalia Bibliothek* kéziratárában található két levele keltette fel. Erre a kutatás számára kevésbé ismert kézirat anyagra *Keserű Bálint* irányította a figyelmet, aki személyében a dolgozat írója a további vizsgálatok során tanácsadóra és támogatóra lelt. A kutatás folyamán egyre nagyobb mértékben vált szükségessé olyan primer- és szekunderirodalom bevonása, amelyek nagy része kizárólag külföldi intézményekben volt hozzáférhető. Ebből következően a kutatások huzamosabb ideig külföldön folytak részben ösztöndíjak segítségével. A disszertáció elkészítésére a *Müncheni Ludwig-Maximilians-Universität* „*Textualität in der Vormoderne*” kutatócsoportja nyújtott intézményi keretet *Friedrich Vollhardt* professzor támogatása mellett, a *Szegedi Tudományegyetem* együttműködésével. A doktori disszertáció benyújtása, védeke co-tutelle eljárás keretében folyik a *Ludwig-Maximilians-Universität München* és a *Szegedi Tudományegyetem* szervezésében.

II.

Tschesch személye és tevékenysége nem ismeretlen a szakirodalomban, aholis első sorban Jakob Böhme (1575-1624) – a 17. század egyik legjelentősebb misztikusa – követőjeként jelenik meg. Különösképp *Annemarie Baldinger-Meier*, *Winfried Zeller*, *Ernst Benz* tanulmányai szolgálták jelen disszertáció hasznos kiindulópontjául, ők Tschesch tevékenységét vizsgálják egy-egy meghatározott szempont alapján. Míg *Baldinger-Meier* az író újlatin költészetét elemzi és méltatja, *Benz* Böhme felől közelíti meg vizsgálatának tárgyát. *Zeller* a kegyesség történetének és a koraújkori irenika kibontakozásának hátteréből tekint a spiritualista munkásságára. *Keserű Bálint* a spiritualisták kapcsolatrendszerére és az ilyen irodalom magyar vonatkozásaira hívja fel a figyelmet.

Érzékelhető továbbá, hogy a jelenkori kutatásban egyre nő az érdeklődés a sziléziai spiritualista irodalom iránt, ahová az itt elemzésre kerülő művek is sorolhatóak. Ezt támasztja alá Tschesch kortársának és barátjának, *Abraham von Franckenberg* (1593-1652), valamint az

ifjabb Daniel Czepko (1605-1660) példája is. Írásaiknak, pontosabban leveleiknek kritikai kiadása 1995-ben történt meg. Ebbe az áramlatba illeszkedik a jelenlegi tanulmány is.

Miután a megvizsgált szakirodalom összevetésre került a Tschesch-sel kapcsolatos forrásokkal, nyilvánvalóvá vált, hogy az író tevékenységének és pályafutásának sok fontos aspektusa eddig nemcsak hogy rejtve maradt, hanem ezzel kapcsolatban sok a pontatlanság is. Ezen felül a mai napig nem rendelkezünk a fellelhető források felhasználása alapján készített részletes életrajzzal, sem Tschesch teljes körű írói munkásságának vizsgálatával.

A források tanulmányozása során felmerült továbbá az a kérdés, hogy Tschesch valóban csak Böhme egyik követőjének tekinthető, vagy tevékenysége ennél sokoldalúbb. Ez ösztönözte a szerzőt az utóbbi kérdés vizsgálatára egy, a spiritualista életútját felölelő, műveit, írói munkásságát magában foglaló doktori értekezés keretében. Ez hasznos adalékként szolgálhat a spiritualizmus további kutatását illetően – akár a magyarajkú területekre is kiterjesztve.

III.

A sok, különböző intézményekben végzett kutatás alkalmazott módszereit is meghatározta a téma heterogenitása és a források sokrétúsége, a primér szövegek szétszórtsága.

A kutatás során a vonatkozó szakirodalom mellett sor került Tschesch saját, és környezete (beleértve támogatóinak, barátainak, ellenfeleinek – mint Czepko vagy Johann Neomenius) szövegeinek vizsgálatára. Ide tartoznak az irodalmi műveken kívül a vitairatok (példának okáért Tschesch Böhme védelmében írt *Apologiaja*), a levelek (többek közt Tschesch Pruniusszal és Franckenberggel folytatott levelezése), az emlékkönyvekben található bejegyzések (mint például Joachim Camerariuséban) és a possessorbejegyzések. Ezeknek forrásoknak nagy része nehezen hozzáférhető különböző európai könyvtárakban. A kutatómunka folyamán olyan könyvtárak, levéltárak állományának vizsgálata kapott különös figyelmet, mint a *Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, a weimari *Herzogin Anna Amalia Bibliothek* kéziratára, a drezdai *Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek*, a wrocławai egyetem könyvtára, a *Vrije Universiteit Amsterdam* könyvtára, *Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky*, *Württembergische Landesbibliothek Stuttgart*, *Universitäts- und Forschungsbibliothek Gotha*, *Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften* (Görlitz), az amszterdami *Gemeentearchief*.

Tschesch életrajzát teljesebbé teszik epigrammái, amelyeket gyűjtemény formájában nyomtattak ki 1644-ben még Tschesch életében *Vitae cvm Christo, sive epigrammatum sacrorum centuria XII* címmel. Ezek elsősorban a késő-humanista neolatin költészet kontextusában kerülnek szóba, de fontos adalékokat tartalmaznak Tschesch spiritualista szemléletének kialakulásához, továbbá segítenek annak rekonstruálásában, hogy milyen műveket olvasott, az adott művek olvasása milyen hatást gyakorolt gondolkodásának formálódására. A nagyszámú, közel 1200 epigramma önéletrajzi jelleggel bír, és csaknem kizárólag latin nyelven íródott. Annak ellenére, hogy az epigrammákban gyakran jelennek meg pontosan meghatározott dátumok, történelmi események és személyek, az irodalmi műfaj jellegének sajátosságai miatt ezen információk életrajzába történő beillesztése előtt megfelelő óvatossággal kell eljárni. Ezen tényező kiszűrése érdekében az epigrammákban fellelhető információk valóságtartalmát összehasonlítottuk más forrásokkal is, mint például az egyetemek anyakönyveivel (ide tartoznak többek közt a marburgi, a heidelbergi, a lipcsei és a baseli egyetem feljegyzései), a liegnitzi és a briegi hercegség adminisztratív jellegű korabeli feljegyzéseivel, és egyéb olyan dokumentumokkal, amelyek Tschesch korának természeti, gazdasági stb. eseményeit rögzítik, valamint a modern történettudomány kutatási eredményeivel.

A vizsgálat eredményeinek ismertetésére, megvitatására és esetleges újragondolására lehetőség adódott többek közt a *University of Oxford*, a *Franckesche Stiftungen zu Halle* és a *Theophrastus-Stiftung* által rendezett interdiszciplináris konferenciákon.

IV.

A dolgozat eredményeit az alábbi pontokban összegezhetjük:

1. Az értekezés fő célkitűzése Tschesch sokoldalúságának bemutatása pályafutásának valamint írói munkásságának vizsgálata alapján. A jobb átláthatóság érdekében ezen szerteágazó és teljesskörűnek szánt értekezést a szerző két fő részre osztotta.

A dolgozat első részében (IV. fejezet) Tschesch pályafutása kerül bemutatásra öt alfejezetre osztva, amelyek az író egy-egy életszakaszát mutatják be. A művek bemutatására és elemzésére is e fejezeten belül kerül sor időrend szerint.

Ezt követi az értekezés második fő egysége (V. fejezet), amely összefoglaló jellegű és nem igazodik maradéktalanul a kronológikus sorrendhez. Itt Tschesch olvasottságára, ismerettségi körére és saját (sajnos mára részben már megsemmisült) műveire vonatkozó adatok feldolgozása és bemutatása található. A mára már eltűntnek nyilvánítható alkotásokhoz sorolható több tétel, köztük Tschesch – a 20. század elején még fellelhető – *Siebenfache[s] Gedenck-Ringleinje* is.

A kutatást rendkívüli mértékben nehezítette, hogy a fellelhető írások részben csak kézirat formájában állnak rendelkezésre, mások csak kis példányszámban jelentek meg, mint például Tschesch *Pfingst Erstlinge...* című traktátusa, amiből mára csupán egy példány maradt fenn. A pályafutásával és műveivel kapcsolatos adatok, dokumentumok és hivatkozások csak töredékekben bukkannak fel más személyekkel és témákkal kapcsolatos utalásokban. A dolgozat egyik legfontosabb eredményének tartjuk, hogy több művet sikerült megtalálnunk és elemeznünk. Ezek különösen a dolgozat V.3 fejezetében, valamint a IV-V. számú mellékletekben kerülnek bemutatásra,. Az ezzel kapcsolatos eredmények egy része publikálásra is került tanulmányomban: „Vigasz ‚éhező lelkek’ számára. A sziléziai spiritualista, J. Th. von Tschesch művei nyomában” (ld. publikációs jegyzék).

A forrásanyag feldolgozása során világossá vált, hogy Tschesch írói munkássága sokkal gazdagabb és sokrétűbb, mint azt eddig feltételeztük. Ez főleg német nyelven szerzett lírai alkotásaira vonatkozik, de talán még inkább vallásfilozófiai értekező prózájára. Emellett fordítóként is tevékenykedett, különösen latin és holland nyelvű, vallásos témájú verseket fordított. Ezt munkánk IV.5.1 valamint IV.4.3 fejezetében részletezzük.

Tschesch olvasottsága eklektikus jellegű; kezdve a spiritualisták körében jól ismert hermetikus írásoktól – mint például a *Corpus Hermeticum* vagy Steuchus *De perenni Philosophiája* vagy a *Tabula Smaragdina* – az antik görög, római költők és filozófusok műveinek (többek közt Arisztotelész, Platón, Vergilius) tanulmányozásán át, folytatva a késő-középkori német nyelvű misztikával – kiváltképp Johannes Tauler műveivel. Olvasott továbbá teológiai vitairatokat (mint például ifjabb Lucas Osiander vagy Aegidius Hunnius értekezései) és jogtudományi fejtegetéseket is, valamint érdeklődött kora egyházi és misztikus-spiritualista irodalma iránt (ide sorolhatóak Johannes Justus von Landsberg és Matthes Weyer írásai). Mindez az értekezés V.1-es fejezetében kerül megvitatásra. A témáról

a szerző a „Spiritualisták és a könyvműveltség. Tschesch és elvrokonai olvasottságának nyomában” című tanulmányban is értekezik.

2. Az értekezés egyik súlypontját annak vizsgálata alkotja, hogy Tschesch kizárólag Böhme-követőjének tekinthető-e?

Vitathatatlan, hogy írásai közül azok örvendenek nagyobb ismertségnek, amelyekben kifejezetten Böhme tevékenységével és műveivel foglalkozik. A rendelkezésre álló forrásokban fellelhető információk, mint például Tschesch 1634-1635 folyamán Franckenbergnek írt levelei vagy a Böhme védelmében *Einleitung in dem Edlen Lielien-Zweig ... der Schrifften... Jacob Böhmens / geschrieben an Heinricum Prunium...* címmel írt műve rávilágítanak arra, hogy több szakaszban – és nem folyamatosan – foglalkozott intenzíven Böhme gondolatvilágának elemzésével, műveinek tanulmányozásával. Igen figyelemre méltó az a tény is, hogy Tschesch 1621-1643 közötti időszakban keletkezett epigramáiban – amelyek széles spiritualista érdeklődéséről és olvasmányáról tanúskodnak – nem bukkan fel Böhme neve, illetve bármely írása és Böhme nyelvezetének hatása sem jelenik meg még az 1641-1643 közötti időszakban született epigrammákban sem. (Pedig sok példáját ismerjük annak, hogy latinul is megszólaltatható volt a legextrémebb „böhmizmus” is.) Ezzel az ellentmondásos viszonyal foglalkozik külön is a dolgozat IV.5.6.5 fejezete.

A kutatás során vetődött fel az a feltételezés, hogy Böhme írásainak terjesztésével és tanainak védelmezésével Tschesch saját műveinek nyomtatásban való megjelentetését és terjesztését is reméli. Az író ilyen jellegű törekvései ugyanis csak azután jártak jelentős sikerrel, miután explicite állást foglalt Böhme mellett, és tollat ragadott védelmében az 1640-es évek elején. Ezek után jelent meg például epigrammagyűjteménye 1644-ben *Vitae cvm Christo...* címmel, valamint 1646-ban az egyháztól független, belső vallássosságot hirdető értekezése, a *Kurtzer und einfältiger Bericht / von der einigen wahren Religion....*

3. A szerző feladatának tekintette Tschesch mozgalmas életútjának néhány, a szakirodalomban kevésbé ismert, ám spiritualizmusának fejlődése szempontjából fontos mozzanatának megvizsgálását. Levelezéséből a dolgozat azt emeli ki, ami pályájának, gondolkodásának fontosabb állomásait segít megismerni. Ilyenek a Henckel családdal, Abraham von Franckenberggel vagy Heinrich Pruniusszal való korrespondencia.

Az értekezés egyik újdonsága, hogy Tschesch levelezésének ide vonatkozó részéből

kiderül, az 1620/1630-as évek folyamán több, kifejezetten a spiritualista irodalom iránt érdeklődő személy tartózkodott Paduában és környékén. Ez a másik összefüggés, amire részletesen kitérünk. Az itáliai és közelebről paduai irodalmi körbe sorolható Tschesch mellett többek közt Andreas Arnoldi, Heinrich Prunius és Caspar von Gersdorff. Tschesch mára már sajnos nem fellelhető *Vom wahren Lichte* (illetve *De vera luce deque angelorum choris*) című írása legalább tíz éven át keringett kézirat formájában a spiritualizmus iránt érdeklődő körökben Paduában és környékén addig, amíg (legkésőbb 1641-től) a magyarosztrák származású mágnás Henckel von Donnersmarck család birtokába nem került. Ennek részletezésére a IV.3.4.2 fejezetben kerül sor.

A Henckel családdal – amelynek tagjai szintén jártak Itáliában (tartózkodásuk Paduában nem bizonyítható egyértelműen) – Tschesch vélhetően legkésőbb az 1630-as évek közepétől állt kapcsolatban. A Lőcse mellől származó Henckel család fontos szerepet játszott a spiritualista irodalom terjesztésében a dunai Monarchia országaiban. Tschesch 1637-ben ifjabb Lazarus Henckelnek (1573-1664) írott leveléből kiolvasható a levélíró abbéli reménye, hogy művei a Henckel család segítségével kerülhetnek majd nyomtatásba. Elképzelhető Tschesch azon elvárása, hogy ezeknek egy része valamelyik cipszer nyomdában, Lőcsén, Bártfán, esetleg Kassán majd megjelenik. Tschesch ezen várakozásai sajnos nem teljesedtek be. Arra vonatkozóan, hogy Tschesch próbálkozott-e más módon is műveinek a magyar térségben való terjesztésével, egyelőre nem található egyéb utalás sem a szakirodalomban, sem a jelenleg fellelhető forrásokban. A Henckel családnak írt levelei viszont felhívták a figyelmet arra, hogy a család Sziléziában nem csak Franckenberggel, hanem egy meghatározott, igen érdekes heterogén összetételű csoporttal is kapcsolatban állt. Olyan lengyel származású, vagy Kislengyelországban élt férfiakat és iparosokat is találunk köztük, akik a rakówi antitrinitárius-sociniánus akadémián tanultak. A legaktívabb közülük a Troppauban, majd később Tarnowitzban tevékenykedő kendőkészítő, Balthasar Nitsch. Ez is mutatja, hogy egymástól nagyon is eltérő környezetből, eszmei gondolkörből származó másképpen gondolkodók csoportjával állunk szemben.

Tschesch iskolai éveinek vizsgálata további, a sziléziai spiritualizmus-kutatás számára is fontos utalásokkal szolgál. A szakirodalomban eddig nem tartották fontosnak Tschesch Schweidnitzben töltött iskolaéveinek vizsgálatát. Az adatok felsorakoztatása, az iskolaévek alaposabb vizsgálata rávilágít arra, hogy nemcsak ő, hanem más, olyan fiatal intellektuelek is ugyanekkor hosszabb időt töltöttek ott, akik nagy érdeklődést mutattak a misztikus irodalom iránt. Ide sorolható a Böhmével kapcsolatban álló David Daniel Koschwitz és Kaspar Lindner

is. Emellett a tehetős, és a spiritualista irodalmat támogató Czigán-család egy ága is kapcsolatba hozható az intézménnyel. A vallásos témájú epigrammáiról is ismert Czepko szintén a schweidnitzi iskola diákja volt. Mindez arra utal, hogy Schweidnitznek nagyobb volt a szerepe a sziléziai spiritualizmus létében, mint az eddig feltételezhető volt.

Tschesch egyetemi éveinek vizsgálata során kiderült, hogy nemcsak Marburgban, hanem Lipcsében és Heidelbergben is folytatott tanulmányokat. Ez az információ mindaddig nem volt ismeretes. Különösen jelentős a heidelbergi időszak. Így logikus, hogy Tschesch tanácsosként V. Pfalzi Frigyes szolgálatába került, s másrészt hogy a pfalzi központú késő-humanista neolatin költészet inspiráló hatását nemcsak olvasmányoknak köszönhette.

Több szinten is jellegzetes feszültségeket diagnosztizál a dolgozat Tschesch életében és munkásságában.

Társadalmi szinten a feszültég Tschesch udvari hivatala – végül mint titkos tanácsos – és spiritualista életszemléletének gyakorlása között alakult ki és vezetett két életmodell közötti ingadozáshoz. Hiszen hivatala nyilvános szerepvállalással, a mindennapi gazdasági és politikai eseményekkel való foglalkozással és aktív jelenléttel járt az udvar életében, míg a spiritualista életmód az udvari élettől visszahúzódó életvitelt, elmélyült gondolkodást igényelt.

Epigrammáiban és leveleiben is jól nyomon követhetők ennek a folyamatnak az állomásai, különösképpen ami a két életmód közötti feszültség folyamatos növekedését illeti. Ezek szerint Tschesch a Piast-hercegek, Johann Christian és Georg Rudolf udvarában betöltött titkos tanácsosi posztját többször is feladta, először 1626-ban. Viszont egy évvel később visszament korábbi posztjára, amit vélhetően 1629-ben aztán újra feladott. A harmincas években ismét titkos tanácsosként tevékenykedett a Piast-hercegi udvarban. Erről a tisztségről 1639-ben, fő támogatója, Johann Christian herceg halála után mondott le végérvényesen.

Valamelyest számításba lehet venni azt a körülményt is, hogy – főként élete utolsó éveiben – vándorlásra és gyakori helyváltoztatásra kényszerült. Ennek során különösen sok fizikai megpróbáltatást, szenvedést viselt el. (Amikor a Philipp von Zesen által alapított és többek közt a német nyelv védelmére és népszerűsítésére létrehozott *Deutschgesinnte Genossenschaft*-ba felvették, a „szenvedő” tagságnevet kapta.) 1627-ben betegesége arra

kényszerítette, hogy megszakítsa olaszországi körutazását és visszatérjen Sziléziába, tanácsosi posztjára. Betegségei arra is ösztönözték – vallja –, hogy tollat ragadjon és újabb vallásos témájú műveket alkosson.

Irodalmi szinten bizonyos feszültség az által keletkezik, hogy Tschesch vallásos ill. spiritualista tartalommal próbálta feltölteni az olyan irodalmi formákat, mint például az epigramma, amire korábban éppen az ilyen tartalom nem volt jellemző. A feszültség abban is kifejeződik, ahogyan a levéllel, mint kommunikációs formával bánik. Tschesch úgy alakított át valós személyek részére küldött leveleket, hogy azok egy könyvet alkottak, melynek címe: *Einleitung in dem Edlen Lielien-Zweig [...] der Schrifften [...] Jacob Böhmens / geschrieben an Heinricum Prunium [...]*. A kutatás során kiderült, hogy a könyv valóban elküldött leveleket tartalmaz. Ezeket Tschesch főképp az 1640-es években írta és küldte el Heinrich Pruniusnak.

A levelek átdolgozása közben Tschesch valóban elhagyott egy pár olyan formális elemet, amely egyértelműen arra utalt volna, hogy a könyv levélnek szánt szövegeket tartalmaz. Ezt fejezi ki, többek közt, az eredeti levélen szereplő keltezés hiánya továbbá az elköszönési formula elhagyása. Így a könyv jobban hasonlított volna levelek gyűjteményére, mint egy önálló és koherens szövegre. Mégis meghagyott olyan szövegrészeket, amelyek a levelek „eredeti” kommunikációs környezetére utalnak, mint például a címzett megszólítása bensőséges hangnemben, vagy hivatkozás közös olvasmányokra, amelyek az átlagos olvasó számára hozzáférhetetlenek voltak. Ezen felül a bő kilencven oldalt felölelő könyv címlapja is utal a levélre, ugyanis megnevez konkrét címzettet...

Jó példának említhetjük Tschesch – valós személyeknek küldött – levelei közül azokat, ahol olyan szövegrészek találhatók, amelyek látszólag a levél címzettjétől és a kommunikációs szituációtól függetlenül ékelődnek be a levélbe. Ezek a blokkok gyakran értekezés jellegűek és nagymértékben hasonlítanak a levélíró egy-egy traktátusának szövegrészeihez, éspedig az előadásmód is. A levél általánosan elfogadott formai követelményeit Tschesch ebben az esetben is kevésbé vette figyelembe.

4. Az értekezésben fontosnak tartottuk összefoglalni és kidomborítani Tschesch egyedi, sajátos vonásait a spiritualisták csoportjában. Az egyedi sajátosságok közül a legjellemzőbbeket a következőkben emelem ki.

4.1 Tschesch életkörülményeinek sajátossága

Tschesch gondolkodására, spiritualitására különleges életkörülményei is hatással voltak. Az írónak nem álltak olyan anyagi források a rendelkezésére, amelyek lehetővé tették volna számára, hogy – mint például Franckenberg vagy Czepko – visszavonuljon a világi élettől és – olvasás, meditálás mellett – írói tevékenységére koncentráljon. Ennek következtében került Tschesch abba az ellentmondásos helyzetbe, ami egyfelől a megélhetéshez szükséges tisztségének betöltése, másrészt az áhított visszahúzódás, elvonulás, szellemi munka (ill. az ilyen életről alkotott elképzelés, vágykép) között feszült. Annak ellenére, hogy később feladta titkos tanácsosi pozícióját, továbbra sem tudott elszakadni a világi gondoktól és visszavonultan élni, mivel immár nem csak anyagi gondjai váltak égetőbbé, hanem állandó lakhelye sem maradt. Közismert, hogy a harmincéves háború során Sziléziának ez a része különösen súlyos csapásokat élt át ismételt – mind a két fél, a svédek és a katolikusok is nagy pusztítást vittek végbe. Tschesch folyamatosan olyan támogatókat keresett, akik feltételezhetően osztották vonzalmát a spiritualizmus iránt. Mindezen nehézségek ellenére az élete utolsó szakaszában hontalanná vált és elszegényedett költő el kellett fogadja szorult helyzetét, és ekkor került előtérbe műveiben is a constantia meg a tűrés eszméje.

4.2 Tschesch felvállalja a gnosztikus hagyományhoz való vonzódását.

Annak ellenére, hogy ebben a korban a gnosztikus tanok lappangva bár, de viszonylag széles körben ismertek voltak – megvallására csak kivételes esetekben került sor. Az ilyenek közé sorolható Tschesch nyilatkozata a gnózisról 1635. november 10-én Franckenbergnek írt levelében. Kétségtelen, hogy ez csak egy, adatainkban vissza nem térő eset, de mély meggyőződésről, átélésről tanúskodik: da mir durch die Gnade Gottes vollend der Tieffe und herzliche Grund der Gnosticorum geöffnet / und die Decke vollend hinweg gethan worden: darüber sich meine Seele / als über einen grossen Königreich / höchlich freuet.

4.3 Paracelsus negatív megítélése

Ugyanazok a kevesek, akik Tschesch társai a gnózis-kultuszban, föltétlen rajongói Paracelsusnak, s ez a helyzet a spiritualisták szélesebb köreiben is. Általában a Paracelsus neve alatt megjelent írások nagy népszerűségnek és pozitív megítélésnek örvendtek, Tschesch ezektől elhatárolódott. Így például az 1641. október 3-án Pruniushoz írt levelében kifejti, hogy a Paracelsus féle gondolkodás veszélyes és „rossz mágiához” vezet. Tschesch egyik írásában, az *Einleitung*-ban szintén elutasítóan foglal állást Paracelsus ellen.

4.4 Tschesch viszonya a német nyelvhez és a latinitáshoz

Tschesch számára nem játszik kiemelt szerepet a német nyelv használata, ellentétben azzal, ahogy az a spiritualisták – főként Böhme tanait befogadó és terjesztő olvasók – esetében megfigyelhető. Tschesch éppen Böhme sajátos és gyakran „alkimista” kifejezésekkel tarkított nyelvezetét találja nehézkesnek; úgy tűnik, saját írásaiban sem preferálja a német nyelv használatát, hanem látszólag mindenféle ok nélkül vált a nyelvek között. Ez figyelhető meg például Wolfgang Stir esküvője alkalmából szerzett verseiben is, vagy leveleiben, amelyekben váltogat a latin és a német nyelv között.

Ezzel szemben Tschesch epigrammáiban a nyelvválasztás műfajilag determinálnak tűnik: epigrammáit szinte kivétel nélkül latinul írta. Más, ma már nem hozzáférhető és főképpen 1634 után keletkezett verseiben viszont láthatólag a német nyelvet részesítette előnyben, mint prózai alkotásainak nagy részében is.

4.5 Tschesch felvállalja egyetemi képzettségét és általában a műveltséget

Tschesch nem tagadja, hanem felvállalja tanultságát, amelyet könyvekből szerzett. Ez szokatlannak tűnhet a spiritualisták körében – ahol a lélek és a betű, a jámbor „együgyűség” és a műveltség antagonisztikus ellentétének hangsúlyozása a tipikus. Ennek felvállalása latin nyelven írt epigrammagyűjteményében jelenik meg a leghatározottabban; ide sorolható *Apologia...* című műve is, struktúrájával, világos, átgondolt érvelésével.

4.6 Tschesch fokozatosan idegenedik el az egyháztól, mint intézménytől

Viszonya az egyházzal élete folyamán az idő előrehaladásával alakul egyre nagyobb mértékben megtagadóvá. Pályafutása kezdetén az egyház keretein belül próbálta megvalósítani a kegyességről és a belső intenzív vallásról alkotott elképzeléseit (*Pfingst Erstlinge...* című művében, valamint a valószínűsíthetően Tscheschnek tulajdonítható *Trewhertzige Erinnerung / An Die Evangelische Priesterschaft In Deutschland...* című értekezésben). Az 1630-as évek végére teljesen elutasítóvá válik mindennemű egyházzal és intézményesített hittel szemben. Ez az álláspont végül egy vallási határokat mellőző szemléletbe torkollik, amely nem zárja ki a valós kegyesség létét más, nem keresztény (tehát keresztleletlen) „pogányok” esetében sem, ahogyan ez a *Kurtzer und einfältiger Bericht*-ben megjelenik.

A dolgozat célja az volt, hogy az eddig ismeretlen források bevonásával és elemzésével bővítse ismereteinket a 17. századi spiritualizmus irodalmáról Johann Theodor von Tschesch példáján. A Ludwig-Maximilians-Universität doktori szabályához igazodva a teljes doktori értekezés a védést követően könyv formájában kerül publikálásra.

V. Publikációk a dolgozat tárgyköréből

1. „[...] felix / Hora fuit, plane occisae victoria Mortis“ – Das ‚einzig Leben‘ bei Johann Theodor von Tschesch, in: Albrecht Classen (szerk.): *Gutes Leben und guter Tod von der Spätantike bis zur Gegenwart. Ein philosophisch-ethischer Diskurs über die Jahrhunderte hinweg*. Berlin / New York 2012, 403-424 (Theophrastus Paracelsus Studien 4)
2. Vigasz „éhező lelkek” számára. A sziléziai spiritualista, J. Th. von Tschesch művei nyomában, in: Font Zsuzsa (szerk.): *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tomus XXX. Szeged, 2011, 235-241
3. „Die Viele der Disputaten ist kein nütze, sie machen nur Verwirrung“ – Die Rolle des Trostbriefs bei Jakob Böhme, in: Christian Soboth / Udo Sträter (szerk.): *„Aus Gottes Wort und eigener Erfahrung gezeiget“. Erfahrung - Glauben, Erkennen und Gestalten im Pietismus. Beiträge zum III. Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2009*. Halle 2012, I. kötet 379-393 (Hallesche Forschungen 33/1)
4. Istenkeresés Kelet és Nyugat között a 18. században. Hrihorij Szkovoroda (1722-1794) Magyarországon töltött évei, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Essays in church history in Hungary*. 24. évf. 2012/1-2. sz. 25-40
5. A spiritualisták és a könyvműveltség. Tschesch és elvrokonai olvasottságának nyomában, in: *Magyar Könyvszemle. Revue Pour L'Histoire du livre et de la presse*. 128. Évf. 2012/1. sz. 118-125
6. *Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában* (recenzió) in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 15. évf. 2003/1-2. sz. 230-234